

Steen- en pannenbakkerijen langs de Vecht (3)

In twee vorige artikelen hebben wij iets verteld over de geschiedenis van de steen- en pannenovens aan de Vecht en het leven van de mensen die er werkten. Alvorens het verhaal af te maken, willen wij iedereen met goede ideeën die kunnen leiden tot de vorming van een beheer om de laatste panoven, „Zonlust”, van de ondergang te redden, opwekken contact met ons op te nemen. Adres: Laan van Vollenhove 751, Zeist. Het moet toch mogelijk zijn met de oven en het huis eromheen iets zinvol te doen.

Het onkostenboek, genoemd in het tweede artikel, maakte ons duidelijk dat in de achttiende eeuw in de Zuilense oven ook pannen werden gebakken. Vermoedelijk diende de grote oven voor stenen, de kleine voor pannen. Ook geeft het boek de namen van verschillende zakenrelaties, zowel collega's als afnemers. Genoemd worden o.a. Van der Schilde, steenbakker aan de Vaartse Rijn, en G. van der Schroef bij de Rode brug.

Men hielp elkaar, wanneer men alleen niet genoeg kon produceren om aan een tevoren gecontracteerde leverantie te voldoen. Ook Casius, cementfabrikant en cementhandelaar, komt in het boek voor. Deze had een uitvinding gedaan om kunstcement te maken uit klei, en had op die vinding octrooi. Daarom komt in diverse contracten van steen- en pannenbakkerij aan de Vecht de clausele voor, dat men geen kunstcement mag maken. Casius had zijn „fabrieken” in Utrecht aan de Catharijnesingel, en in Amsterdam aan het IJ.

Op een kaart van 1696, van de „Vrijheid der stad Utrecht”, is de plaats van de steenoven wel te vinden, in de bocht van de Vecht ten zuidoosten van het kasteel. Er is een sloot gegraven, loodrecht op de Vecht, een „vletsloot”, waarlangs men met vletten - platboomde schuiten - de klei ver uit het land kon halen. Waar de sloot de dijk en weg langs de Vecht doorsneed, was een hoge, stenen brug, waar men met de kleischuiten onderdoor kon. Ook voor de aanvoer van turf uit Maarsseveen zijn verschillende sloten gegraven. Deze stenen brug wordt in een soort kasboek in 1737 vermeld als „leggende aan de Vecht voor de steenplaats van den Heere van Zuilen”.

Familie Plomp

Intussen was er in de loop van de achttiende eeuw ook een steenoven gekomen op de westelijke Vechtoever, in Vijfhuizen. In 1760 wordt Cornelis Verkerk als pachter genoemd. De klei werd hier weggehaald in het land aan de „Buytenweg”. In

1790 komt in deze buurt een Jan Plomp voor als pachter van stukken land. Omstreeks 1700 waren er al Plompen in de steen- en pannenbakkerij bij Woerden en in de negentiende eeuw zullen wij deze familie werkzaam zien aan de Vecht.

Over het algemeen was er in de steenbakkerij in de achttiende eeuw wel behoorlijk te verdienen. Een zekere Le Long, die in 1717 een boek schreef over de kunst van het geld verdienen, zegt over de steenbakker: „Op deugdzaam steenen en arbeydt moet hij zich voornamentlijk leggen, en den prijs redelijk instellen; liever drie maal met kleyne, dan eens met groote winst verkoopende, sal hem altoos het beste recommandeeren en goede rekening geeven, waardoor hij op een eerlijke wijze sijne kleyaerde, in silver, en sijne steenen in goudt sal doen veranderen, syne familie ruym doen bestaan, en sijnen kinderen en erfgenaamen goed geldt en een deftige kostwinninge konnen nalaaaten”.¹⁴

Dat gold dan vooral voor de „ovenheeren”, en ten deele misschien nog voor de meesters of bazen. De verdiensten van het werkvolk waren echter bar slecht, zoals we al op de loonlijst uit 1623 hebben gezien. Cornelis Redelijkheid merkt dan ook op: „Als ik hier de schippers en steenarbeiders deed spreken, zij zouden al meerder geld willen hebben en dat is zeer natuurlijk; wie ooit met dit soort van volk heeft te doen gehad, weet zulks bij ondervinding 't beste”.¹⁵

Ook werd het meestal als een nadeel ondervonden, dat de steenovens vaak zo afgelegen lagen, en dat het wonen er zo primitief was. Weliswaar gold dit voor de Vecht niet in die mate als van sommige ovens aan de Gelderse rivieren, maar inderdaad: men zat op de Zuilense oven een uur gaans buiten Utrecht, en een half uur van Maarsseveen.

„Kluzenaarsleven”

Pater Abraham van St. Clara schrijft over de steenbakkers: „Men kan van de steenbakkers niet veel quaads spreken, want deese arme mensen moeten met veel moeite haar broodt winnen; ook raaken sij zeer zelden in quaade geselschappen, omdat haare hutten en ovens midden in steden noch dorpen gevonden worden, maar meest van deselve afgelegen, soo dat se bijna een kluzenaarsleven voeren. Nogtans zijn se niet ten eenemaal sonder gebreken, en alschoon se zich driemaal wiesschen, soo besmetten se nogtans andere, en weeten de halve steenen voor heele te tellen, of se branden

Produkten van de
steen- en pannebakkerijen

se soo slecht, dat men se met een braadworst aan tweeën soude kunnen slaan; doch desulke sal de duivel te zijner tijdt in sijn oven wel gaar weeten te krijgen".¹⁶

Het aantal bedrijven langs de Vecht was blijkbaar niet groot genoeg om tot vereniging te komen, zoals die wel in Leiden en in Woerden bestond. In Leiden waren de eigenaars van steenovens al sedert 1633 georganiseerd in een vereniging van steenplaatsers in Leiden en Rijnland, die in 1734 tot een soort steenbakkersgilde werd omgezet. In Woerden had men omstreeks 1650 een Steenpan- en tichelbakkersgilde. Ook in de stad Utrecht traden de pannebakkers en tichelaars, met welke laatsten de tegelbakkers worden bedoeld, wel samen op. Wel hebben de steenbakkers van de Vecht meegedaan aan acties van de „gezamentlijke steenplaatsers in deze provincie”, waarbij men protesteerde tegen belasting op bakstenen, tegen verhoging van turfaccijns, e.d.

Inventarisering

Na de Franse tijd zijn er verschillende steen- en pannebakkerijen bijgekomen. En de eerste kadastrakaarten geven de ligging heel precies aan. We zullen een overzichtje geven van wat er bestond tussen Utrecht en Maarssen.

Eerst aan de westzijde van de Vecht: (van zuid naar noord)

1. Bij de „rode brug” de oven van Van der Schroeff, tot ± 1950.
2. Op het gebied van het voormalige klooster Mariëndaal de oven Ten Daal; in 1876 was deze verdwenen. In de achttiende eeuw was de Amsterdamse steenkoper Steenoven de eigenaar.
3. Vlak bij het tegenwoordige Daalwijk stond een oven, waarin later een borstelfabriek werd gevestigd.
4. Te Vijfhuizen, dicht bij Huize „Vrede en Rust”, een pannebakkerij van de familie Plomp.
5. Voorbij de Zuilense laan de pannebakkerij „Voorzorg” van de familie Weener. Na de laatste oorlog waren hier nog drie pancvens in bedrijf.
6. Overde spoorlijn westwaarts, richting Lage Weide, de steenoven „De Volharding”.
7. In de zg. Den Hoek lag in 1867 de steenoven „Duinkerken”, tegenover Oostwaard.

Aan de oostzijde van de Vecht: (van noord naar zuid)

8. In de Oostwaard de steenoven „De IJsvogel” in 1867.
9. Dichtbij het goed Ten Bosch een steenoven, genoemd in 1840.
10. In Oud-Zuilen de pannebakkerij „Zonlust” van de familie Weener.
11. De Zuilense oven, tussen het Slot en Fort de Klop.

Eerst nog iets over deze oven van de Heren van Zuilen; De heer Bloemendaal, vroeger bode van het gemeentehuis in Zuilen, wist in 1967 - hij was toen 90 jaar - zich deze oven nog te herinneren, in de nabijheid van het „Plompenbosje”. Ook de oude heer Schieveen vertelde, dat zijn grootvader vaak zei: „Even wandelen tot de oven”, waarover hij zich als kind verbaasde, want er was geen oven meer. Ds. J. Craandijk schrijft in zijn Wandelingen door Nederland in 1880 „... dan komt het Fort... een lieflijk tafereel met lage heesters... en daar tussen schemeren de grauwe muren van een aloud kasteel”, dus niets over een steenoven. Enkele bladzijden verder schrijft hij echter: „Meer tot de welvaart dan tot de schoonheid der landstreek wordt toegebracht door de steen- en pannebakkerijen, die aan de Vecht vrij talrijk vertegenwoordigd zijn, en ook te Zuilen niet worden gemist.” Volgens de kadastrakaart was het oventerrein groot 1 ha, 51 a, 40 ca. Bij een vluchtig onder-

zoek vond ik enkele puinresten in de bodem, maar een opgraving zou nog meer kunnen opleveren. In het bezit van mej. Plomp is een schilderij, waarop de bij de oven behorende woning is afgebeeld. Boven de huisdeur staat geschreven „De Zuilense oven”.

Zonlust

Wenden wij ons thans tot de pannenbakkerij „Zonlust” in Oud-Zuilen. In 1857 werd voor notaris Isaac Jan van der Helm te Maarsseveen, door A. Ch. Hartjens, lid van de Staten van Utrecht, dit bedrijf overgedragen aan Gijsbert de Lange, pannenbakkersbaas te Zuilen. Van deze De Lange is een portret bewaard, dat nog in het huis Dorpsstraat 29 aanwezig is. In 1885 wordt de panoven bij een boedelscheiding toegedeeld aan Wolter Weener. In 1928 komt de eigendom aan diens zoon Gijsbert Weener, daarna volgt Johannes Weener en in 1951 Wolter Weener. Deze Weeners bezaten ook het bedrijf aan de overzijde van de Vecht, „Voorzorg”.

Beide bedrijven zijn door Wolter Weener in 1968 verkocht aan de gemeente Maarssen en sindsdien zijn alle opstallen van „Voorzorg” al gesloopt. Rest nog slechts „Zonlust”. Van Zonlust zijn de gebouwen aan de oostzijde van de Dorpsstraat ook geheel gesloopt, maar er staat nog één panoven, in de grote schuur die onder één dak gebouwd is met het statige woonhuis van Dorpsstraat 29. Deze gebouwen behoren tot het beschermde dorpsgezicht. De eigenlijke oven valt van de weg af totaal niet op. De oven zelf is nog stevig genoeg, maar het dak van de schuur is bouwvallig. Ieder uitstel van de zo nodige reparatie maakt de toestand slechter. Aan het slot van deze artikelenreeks willen wij onze dank betuigen aan de regenten van de Stichting Slot Zuylen, die het mogelijk hebben gemaakt stukken uit de archieven in te zien en daaruit te publiceren.

F. H. Landzaat
met medewerking van
mej. dr. J. Hollestelle

14. I. Le Long, *Konst om geldt te winnen* . . . , Amsterdam, 1717. blz. 129.
15. C. Redelijkheid, *De aloude metzelwerken* . . . door C. J. Krayenhoff, *beoordeeld en weerlegd* . . . 's-Gravenhage, 1775. blz. 30.
16. Abraham van St. Clara, *Iets voor allen I*, Amsterdam, 1758. blz. 433.

Litho's van Kuik

Lithografieën van William Kuik, voorstellende oude stadsdelen van Utrecht gezien door de ogen van de kunstenaar, zijn tot nader aankondiging voor leden van Oud-Utrecht verkrijgbaar bij het gemeentelijke archief, Alexander Numankade 199 à raison van f 12,50.

Temminck Groll hoogleraar

Onze voorzitter dr. ir. C. L. Temminck Groll is bij Koninklijk besluit van 27 juni jl. benoemd tot gewoon hoogleraar in de afdeling der Bouwkunde aan de Technische Hogeschool te Delft. Hij gaat daar onderwijs geven in het architectonisch ontwerpen: restauratie.

BOEKBESPREKINGEN

De Utrechtse gemeenten in 1815 in vraag en antwoord. Uitgave van de provincie Utrecht, 1972. 186 blz., m. afb.

De vragen stelde het Departement van Oorlog in juli 1815, de antwoorden vulden de meeste Utrechtse gemeenten met de vereiste promptitude in augustus in; een paar laatkomers verschaften hun inlichtingen nog voor het eind van dat jaar. De ingevulde vragenlijsten werden gevonden in het archief van de provincie, toen dat met het oog op overbrenging naar het Rijksarchief geordend en beschreven werd. Bij de betrokken ambtenaren rees het goede idee om deze gegevens te publiceren, en het provinciaal bestuur maakte de uitvoering daarvan mogelijk. Nu de Provinciale Almanak blijkbaar geen historische artikelen meer kan opnemen, was een aparte uitgave nodig, wat misschien nog wel zo aantrekkelijk is. Dit boekwerkje is in elk geval zijn lage prijs zéér waard (f 5,— bij afhalen Achter St. Pieter 20; voor f 6,— op giro 134535 van hoofdafdeling 6 van de Provinciale Griffie te Utrecht krijgt men het thuisgezonden).

Wat men erin kan vinden zijn per gemeente 38 opgaven, over het aantal inwoners, huizen en bijzon-